

Colloquium 2(46)/2022
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/12coll2022>

ROLA FEDERALNEGO MINISTERSTWA OBRONY (BMVg) W KSZTAŁTOWANIU POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA NIEMIEC W XXI WIEKU

**The role of the Federal Ministry of Defense (BMVg)
in shaping the security policy of Germany in the 21st century**

Bogdan Koszel
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: bogdan.koszel@amu.edu.pl
ORCID 0000-0002-7118-3057

Streszczenie

Wpływ Ministerstwa Obrony RFN na politykę bezpieczeństwa państwa w pierwszych 15 latach obecnego stulecia był sabotowany przez ugrupowania parlamentarne: partię Die Linke, Zielonych i lewą część SPD wspieranych przez większą część społeczeństwa wychowywaną latami w duchu „społeczeństwa cywilnego” (*Zivilgesellschaft*) i „kultury wstrzemięźliwości”. Ograniczenie wydatków budżetowych na siły zbrojne doprowadziło do zmniejszenia potencjału sił zbrojnych RFN i pod znakiem zapytania postawiło jej wiarygodność w oczach sojuszników z NATO i UE. Ze względu na rozwój sytuacji międzynarodowej i wzrastające napięcia oraz działając pod presją sojuszniczej Francji, rząd Merkel w ostatnich latach zdecydował się na znaczące wydatki na zbrojenia i modernizację armii, co zawsze było postulatem BMDVg, wyrażanym w obu białych księgach i innych dokumentach. Rzeczywisty przełom nastąpił po agresji Rosji na Ukrainę w 2022 r. kiedy rząd zapowiedział daleko idące wydatki na modernizację Bundeswehry.

Słowa kluczowe: Niemcy, Federalne Ministerstwo Obrony, polityka bezpieczeństwa, Unia Europejska, XXI wiek.

Abstract

The influence of the German Ministry of Defense on the state security policy in the first 15 years of this century was sabotaged by parliamentary groups: the Die Linke party, the Greens and the left-hand part of the SPD, supported by the greater part of society raised for years in the spirit of "civil society" (*Zivilgesellschaft*) and the "culture of restraint". The reduction in budgetary expenditure on the armed forces has led to a reduction in the potential of the German armed forces and has questioned its credibility in the eyes of NATO and EU allies. Due to the development of the international situation and increasing tensions, and acting under pressure from allied France, the Merkel government in the past few years decided to spend significantly on arming and modernizing the army, which was always a postulate of the BMDVg, expressed in both White Papers and other documents. The real breakthrough came after

Russia's aggression against Ukraine in 2022 when the government announced far-reaching spending on modernising the Bundeswehr.

Keywords: Germany, Federal Ministry of Defense, security policy, European Union, 21st century.

Wprowadzenie

Wzrastający stan napięcia międzynarodowego wywołany zimną wojną skłonił Stany Zjednoczone w 1949 r. do utworzenia Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) i wydania zgody w układach paryskich z 23 października 1954 r. na remilitaryzację RFN. W 1955 r. państwo to zostało członkiem NATO i Unii Zachodnioeuropejskiej (UZE). Po ratyfikacji tych układów zaczęła funkcjonować siła zbrojna RFN – Bundeswehra (Solak, 1999). Wraz ze wzrostem potęgi gospodarczej RFN w Europie Zachodniej zwiększały się jej aspiracje do odgrywania jednej z czołowych ról w zachodnim systemie bezpieczeństwa. W szczytowym okresie zimnej wojny w latach 70. liczebność Bundeswehry sięgała 500 tys. żołnierzy, a jej generałowie zasiadali w dowódczych gremiach sojuszu w Europie. Wzrostowi potęgi Bundeswehry towarzyszyła stopniowo nasilająca się akcja społeczna kontestująca – ze względu na tragiczne doświadczenia wojenne związane z niemieckim militarystycznym – konieczność utrzymania wysokiego potencjału zachodniemieckich sił zbrojnych. W RFN od lat 60. stopniowo zakorzeniała się idea „mocarstwa cywilnego” (*Zivilmacht*), która koncentrowała się na budowie własnej gospodarczej prosperity, rygorystycznym przestrzeganiu praw człowieka i obywatelskich wolności, niestosowaniu instrumentów wojskowych w międzynarodowej polityce bezpieczeństwa, przewidywalności i stabilności zachowań, preferencji dla rozwiązań multilateralnych i zaufaniu politycznym, transferze suwerenności w zakresie bezpieczeństwa i obrony na instytucje wspólnotowe i międzynarodowe (Maull, 2007, 73–84).

W latach 90., po zjednoczeniu Niemiec, obowiązująca stała się „kultura wstrzeмиęźliwości” (*Zurückhaltungskultur*) i samoograniczania się, na co wpływ miała działalność w Bundestagu pacyfistycznych ugrupowań – postkomunistycznej Partii Demokratycznego Socjalizmu (PDS), Zielonych i części lewego skrzydła SPD. Polityka taka kontynuowana była przez rządy Angeli Merkel i dopiero wstrząs spowodowany agresją rosyjską na Ukrainie spowodował przewartościowanie w dotychczas obowiązujących zasadach dotyczących rozwoju własnych sił zbrojnych, wzmocnienia obronności Unii Europejskiej i potencjału NATO (Koszel, 2017).

W tej sytuacji nasuwa się pytanie badawcze, jaki wpływ miało Ministerstwo Obrony RFN na kształtowanie się polityki bezpieczeństwa RFN w XXI w. i w jakich obszarach było to realizowane. Czy zgodnie z konstytucyjnymi wymogami ministerstwo było wyłącznie uzależnione od decyzji politycznych, czy posiadało mechanizmy w postaci np. białych ksiąg, wpływające na podejmowanie konkretnych działań w zakresie bezpieczeństwa i obrony państwa oraz szerzej – Unii Europejskiej i całego kontynentu? Jaki wpływ na wiarygodność Niemiec jako partnera w NATO miała mała udana

reforma Bundeswehry w 2011 roku? Czy osobowość szefów resortu, ich doświadczenie i kompetencje miały wpływ na funkcjonowanie ministerstwa? I wreszcie, jaki był efekt presji ze strony partnerów NATO i UE po 2015 r. na zwiększenie zdolności wojskowych niemieckich sił zbrojnych roku w ramach PESCO?

W artykule posłużono się materiałami źródłowymi pochodzącymi głównie z BMVg, specjalistycznymi analizami i częściowo tekstami z niemieckiej prasy. Przy opracowaniu zagadnienia wykorzystano metody badawcze: instytucjonalno-prawną, analizy źródeł, decyzyjną i deskryptywną.

Powstanie, struktura i zadania BMVg

Po włączeniu Niemiec Zachodnich do NATO i UZE 7 czerwca 1955 r. powstało Federalne Ministerstwo „dla” Obrony. Swoją obecną nazwę Federalne Ministerstwo Obrony (Bundesministerium der Verteidigung) otrzymało dopiero 31 grudnia 1961 r. Formalnie jego główną siedzibą nadal jest kompleks Hardthöhe w Bonn, a drugą Bendlerblock w Berlinie i ta druga jednostka organizacyjna ministerstwa posiada obecnie największe znaczenie (Geschichte, 2021).

W ramach rządu federalnego BMVg jest wyspecjalizowanym ministerstwem obrony narodowej sprawującym nadzór nad całością spraw związanych z działalnością Bundeswehry. Funkcjonuje jako najwyższy organ dowodzenia wojskowego w państwie i kieruje całą administracją Bundeswehry i poszczególnych sił zbrojnych. Gremium kierownicze ministerstwa obejmuje ministra federalnego, dwóch parlamentarnych sekretarzy stanu, dwóch urzędujących sekretarzy stanu i inspektora generalnego Bundeswehry, który jest najwyższym rangą dowódcą sił zbrojnych. Od 19 kwietnia 2018 r. funkcję tę sprawuje generał Eberhard Zorn, pracujący w ministerstwie od 2001 r. Samemu ministrowi bezpośrednio polega Sztab Prasowy i Informacyjny, Organizacji i Audytu, Sztab Kierowniczy i Wydział Polityczny. Sztab kierowniczy organizuje codzienną pracę ministra, koordynuje też współpracę z rządem i parlamentem (Abteilungen, 2018; Generalinspekteur, 2018).

Ministerstwo zatrudnia ok. 2 tys. pracowników i współpracowników. Podobnie jak w innych ministerstwach, w skład jego struktury wchodzi wydziały i referaty. Dziesięć wydziałów zajmuje się m.in. polityką, rozbrojeniem, planowaniem, prawem i sprawami osobowymi. Jeden z najważniejszych, Wydział Polityczny, opracowuje i koordynuje politykę bezpieczeństwa, obrony i kontroli zbrojeń, za którą odpowiada Federalne Ministerstwo Obrony oraz opracowuje strategiczne wytyczne dotyczące jej realizacji. W 2021 r. budżet ministerstwa wyniósł 46,9 mld euro, co oznaczało wzrost o 1,3 mld euro w porównaniu do ubiegłego roku (Bundesministerium der Verteidigung, 2021d).

Ministrem obrony RFN w latach 1998–2002 był Rudolf Scharping, były przywódca SPD i niefortunny kandydat na kanclerza z ramienia tej partii w 1994 r. W drugiej koalicji socjaldemokratyczno-zielonej został on zastąpiony przez mającego

problemy zdrowotne Petera Strucka (SPD). W wyniku uzgodnień w ramach wielkiej koalicji CDU/CSU-SPD kanclerz Angela Merkel na stanowisko ministra obrony desygnowała byłego członka rządu krajowego Hesji Franza Josefa Junga (2005–2009). Po nim na krótko stanowisko to objął Karl-Theodor zu Guttenberg (2009–2011), uwikłany w plagiat pracy doktorskiej i pomimo niewątpliwych zdolności organizacyjnych, zmuszony do ustąpienia. Z konieczności przejął to stanowisko były szef Urzędu Kanclerskiego i minister spraw wewnętrznych Thomas de Maizière (2011–2013), który wprowadził zapoczątkowaną przez Guttenberga reformę Bundeswehry. W 2013 r. szefem resortu i wybraną ponownie w 2018 r. została kontrowersyjna w odbiorze medialnym przyjaciółka kanclerz Merkel, lekarka z zawodu, matkująca licznej rodzinie Ursula von der Leyen. Po jej wyborze w 2019 r. na stanowisko przewodniczącej Komisji Europejskiej urząd ten objęła na krótko Annegret Kramp-Karrenbauer. Po wyborach do Bundestagu w 2021 r. ministrem obrony w trójpartyjnym gabinecie Olafa Scholza została kolejna kobieta – Christine Lambrecht (SPD).

Ministerstwo Obrony jest jednym z najważniejszych organów państwa niemieckiego mającym wpływ na kształtowanie się i formułowanie zadań dla Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej oraz dla Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony. Rola BMVg podlegała jednak ewolucji na przestrzeni lat i odpowiadała pryncypiom ideowym i politycznym rządów zachodnoniemieckich i następnie ogólnoniemieckich po zjednoczeniu w 1990 r. Pomimo unijnych traktatów z Maastricht i Amsterdamu rozwijających założenia i realizację Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa UE (WPZiB), zgodnie z dyrektywami rządu, Ministerstwo Obrony raczej hamowało, aniżeli było aktywne w budowie zdolności wojskowych Unii Europejskiej. Dopiero orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 12 lipca 1994 r. definitywnie ukróciło trwająca wiele lat dysputę w RFN na temat konstytucyjno-prawnych podstaw użycia niemieckich sił zbrojnych poza granicami kraju (*out of area*). Republice Federalnej formalnie „zezwolono” na udział sił zbrojnych w ramach misji UE i NATO po uzyskaniu wcześniejszej zgody Bundestagu (Bundesverfassungsgericht, 1994). Przełom nastąpił podczas konfliktu w Kosowie (1998–1999) i interwencji międzynarodowej w Afganistanie, gdzie niemieckie siły zbrojne zaznaczyły swoją obecność. Przychylnie odniesiono się do instytucjonalnej rozbudowy WPZiB oraz Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (EPBiO). Nie oznaczało to jednakże zerwania z tradycyjną „kulturą wstrzemięźliwości” i zwiększenia udziału RFN w militarnym angażowaniu się za granicą, w rejonach konfliktów. Ostatnim akordem rządzącej w latach 1998–2005 koalicji SPD-Zieloni było przyjęcie 18 marca 2005 r. przez Bundestag ustawy o udziale parlamentu w decyzjach o wysyłce uzbrojonych oddziałów za granicę,

która jeszcze bardziej wiązała ekspedycję wojsk niemieckich za granicę z wolą parlamentu. To wówczas do Bundeswehry przyłgnęła mało chlubna nazwa „armia parlamentarna” (Deutscher Bundestag, 2005).

Biała księga z 2006 r.

Ze względu na zaistniałe zawirowania związane z odmową udziału RFN w operacji USA przeciwko Irakowi w 2003 r. i przyjęciu przez Radę Europejską UE w tym samym roku Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa, nowy rząd „wielkiej koalicji” CDU/CSU-SPD Angeli Merkel utworzony w 2005 r. podjął się próby uporządkowania niemieckiej polityki bezpieczeństwa w jej otoczeniu międzynarodowym. Na jego zlecenie Federalne Ministerstwo Obrony w październiku 2006 r. przedstawiło dokument pod nazwą biała księga dotyczący polityki bezpieczeństwa RFN i przyszłości Bundeswehry. Podkreślono w nim, że filarem bezpieczeństwa RFN i jej politycznej stabilności są Unia Europejska i Sojusz Północnoatlantycki, gdzie dla obu tych organizacji Republika Federalna jest „niezawodnym partnerem”. Zdefiniowane zostały wyzwania i zagrożenia dla szeroko pojętego bezpieczeństwa RFN, do których zaliczono globalizację, terroryzm, proliferację broni masowego rażenia i zbrojenia, konflikty regionalne, nielegalny handel bronią, niestabilne państwa, zapewnienie bezpiecznych dróg transportu surowców i komunikacji, bezpieczeństwo energetyczne, migracje, epidemie i pandemie. Wyraźnie określone zostały niemieckie interesy sprowadzające się do ochrony i zapewnienia bezpieczeństwa, praworządności, wolności, demokracji i dobrobytu obywatelom RFN, ochrona suwerenności i nietykalności terytorium RFN, zapobieganie lub przeciwdziałanie kryzysom związanym z konfliktami regionalnymi istotnymi z punktu widzenia bezpieczeństwa RFN, przeciwdziałanie globalnym zagrożeniom, wspieranie praw człowieka na świecie, wzmacnianie organizacji międzynarodowych, wspieranie handlu międzynarodowego. Zdefiniowane zostały w nim także zadania Bundeswehry, które sprowadzały się do zapobiegania i przeciwdziałania międzynarodowym konfliktom, zwalczania terroryzmu, wspierania sojuszników, ochrony RFN i niemieckich obywateli, uczestnictwa w akcjach ratunkowych i humanitarnych oraz w operacjach pomocniczych w kraju. Punktem odniesienia dla tych działań miała być Unia Europejska, której EPBiO uległa wzmocnieniu po przyjęciu Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa i ustanowieniu Europejskiej Agencji Obrony (Bundesministerium der Verteidigung, 2006).

Reforma Bundeswehry

Po aferach związanych z użyciem niemieckich oddziałów w Afganistanie i dymisji ministra obrony F.J. Junga, inspektora generalnego Bundeswehry generała Wolfganga Schneiderhana i ostatecznie po złożeniu urzędu przez prezydenta Horsta Köhlera w Niemczech na nowo rozwinęła się dyskusja na temat zdefiniowania roli Bunde-

swehry w szybko zmieniającym się świecie i jej miejsca w realizacji polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. Koalicyjny rząd kanclerz Angeli Merkel (CDU/CSU-FDP) wyłoniony po wyborach w 2009 r. miał świadomość niezdrowej atmosfery w Ministerstwie Obrony i pogorszenia się sytuacji w siłach zbrojnych. Od 1998 r. pacyfistyczna Partia Zielonych wspólnie z postkomunistyczną PDS (od 2007 Die Linke) skutecznie blokowały niezbędne reformy i hamowały wydatki na zbrojenia. W zaistniałych okolicznościach umowa koalicyjna z 24 października 2009 r. zobowiązywała ministra obrony do powołania komisji, która do końca 2010 r. miała opracować propozycje głównych punktów nowej struktury organizacyjnej Bundeswehry. Zgodnie z tymi ustaleniami BMVg pracowało nad różnymi wariantami reformy Bundeswehry od czerwca 2010 r., kiedy to rząd przedstawił plan cięć budżetowych na najbliższe cztery lata i zobowiązał resort do znalezienia oszczędności w wysokości 8,3 mld euro. Względy ekonomiczne wymusiły na ministerstwie poważne kroki zmierzające do restrukturyzacji armii i jednoczesnego przywrócenia jej atrakcyjności jako formacji i miejsca pracy (Przybyll, 2010).

Aby uniknąć podejrzeń o stronniczość, komisja ds. zreformowania struktur Bundeswehry powstawała poza Ministerstwem Obrony. Była ona kierowana przez szefa Federalnej Agencji Pracy, Franka-Jürgena Weise, a w jej skład wszedł tylko jeden zawodowy wojskowy – najwyższy rangą niemiecki oficer w NATO, generał Karl-Heinz Lather.

Przygotowany przez Komisję do zreformowania Bundeswehry 114-stronicowy raport pod tytułem *Myślenie zadaniowe. Koncentracja, elastyczność, skuteczność (Vom Einsatz her denken. Konzentration, Flexibilität, Effizienz)* działalność Ministerstwa Obrony określał jako „niewydajną” i przewidywał „radykalne odnowienie Bundeswehry”. Dotyczyło to w szczególnej mierze uzbrojenia i wyposażenia armii oraz jej liczebności (Bericht der Strukturkommission der Bundeswehr, 2010; Die Zeit, 2010).

W wyniku wielu ustaleń 11 lipca 2011 r. wprowadzono reformę Bundeswehry. Zniesiono armię z poboru i zastąpiono ją armią zawodową. Do 2010 r. siły Bundeswehry stopniały do 250 tys. żołnierzy, a po reformie zostały zredukowane do 185 tys. z perspektywą redukcji do 175 tys. Cięcia objęły personel bazy sił zbrojnych, czyli ich zaplecze logistyczne i zaopatrzenie, siły powietrzne oraz personel marynarki wojennej, podobnie jak korpus medyczny (Gatszold, 2018).

W związku z reorganizacją Bundeswehry i rezygnacją z powszechnej służby wojskowej ukazały się nowe wytyczne ministra obrony Thomasa de Maizièrre z 27 maja 2011 r., które miały zdefiniować nowe zagrożenia i wytyczyć kierunki współpracy transatlantyckiej i w ramach Unii Europejskiej. W dokumencie wspomniano, że:

- bezpieczeństwo nie jest zdefiniowane wyłącznie geograficznie. Rozwój sytuacji w regionach położonych na peryferiach Europy i poza obszarem

Europejskiego bezpieczeństwa i stabilności może mieć bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo Niemiec;

- rosnące globalne sieci promują szybkie rozpowszechnianie i wykorzystanie wysokich technologii, w szczególności technologii informatycznych. Za tym kryją się wielkie szanse, jak i ryzyka;
- rozprzestrzenianie broni masowego rażenia oraz doskonalenie środków jej przenoszenia coraz bardziej zagraża Niemcom;
- wolne szlaki handlowe i bezpieczne dostawy surowców są kluczowe dla przyszłości Niemiec i Europy.

W wytycznych powtórzono, iż dotychczasowe pryncypia, którymi kierowała się RFN przez ostatnie lata w swojej polityce obronnej nie zmienią się po rezygnacji z obowiązkowej służby wojskowej. RFN dalej w swoim zaangażowaniu międzynarodowym kładzie nacisk na działania wielostronne w ramach różnych misji pod egidą ONZ, NATO i UE. Celowe byłoby wypracowanie wzmocnionej współpracy pomiędzy NATO i UE i poleganie na wspólnych zasobach i strukturach (Bundesministerium der Verteidigung, 2011).

Rezultaty reformy Bundeswehry uznawano za dyskusyjne, z pewnością jednak proces restrukturyzacji sił zbrojnych spowodował wiele chaosu i zdeorganizował istniejące struktury dowodzenia i wzajemne dotąd współzależności. Pomimo deklaracyjnego wsparcia dla rozwoju europejskich sił zbrojnych w ramach WPBiO, piętą achillesową RFN pozostawało nadmierne zaufanie do „miękkich” środków oddziaływania na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa, co było pochodną nastrojów społecznych w tym państwie i obecności w parlamencie partii pacyfistycznych. „Kulturą wstrzemięźliwości” i osłabianiem potencjału wojskowego Bundeswehry Niemcy wpędziły się ślepy zaułek (Koszel, 2021). Wprawdzie w misjach zagranicznych Bundeswehry w różnych zakątkach kuli ziemskiej w 2015 r. uczestniczyło 2528 żołnierzy (stan na styczeń 2015 r.), a na początku 2019 r. – 3262 (stan na 7.01.2019 r.), ale wyniki badań opinii publicznej były jednoznaczne. Sondaże przeprowadzone pod koniec 2014 r. wykazały, że 51% Niemców odrzucało jakąkolwiek formę zaangażowania Niemiec w konflikty zbrojne za granicą, a tylko 31% uważało za celowy udział Niemiec w międzynarodowych akcjach zbrojnych (Glatz i in., 2018).

Nie ulega wątpliwości, że obywatele RFN utwierdzali w tym przekonaniu fakt, że w kwestii pochopnej interwencji w Iraku i nieodpowiedzialnych działań na rzecz obalenia reżimu Kaddafiego w Libii to oni mieli rację. Z kolei wytrwała dyplomacja i koncyliacyjna postawa kanclerz Merkel przyczyniły się do wypracowania porozumienia mińskiego oraz zaprzestania walk we wschodniej Ukrainie.

Falę krytyki, zwłaszcza w Polsce, wywołała informacja BMVg podana w 2015 r., że Niemcy ze względu na fatalny stan sił zbrojnych nie byłyby w stanie udzielić efektywnej pomocy w razie zagrożenia na wschodniej flance NATO ze strony Rosji. Krytyka niemieckich mediów pod adresem ministerstwa, presja sojuszników w obliczu agresji FR na

wschodniej Ukrainie, zagrożenia ze strony państwa islamskiego spowodowały wycofanie przez rząd Merkel zastrzeżeń wobec rotacyjnej instalacji sił i magazynów z bronią NATO w Polsce i państwach bałtyckich. Zgodnie z postulatami szczytu NATO z Newport (4–5.09.2014 r.) RFN zobowiązała się do zwiększenia wydatków na cele wojskowe z poziomu 1,2% PKB, do postulowanego przez NATO 2% PKB (Statista, 2015).

Po zamachach terrorystycznych w Paryżu i Saint Denis w listopadzie 2015 r. Ministerstwo Obrony przeforsowało w Bundestagu decyzję zapowiadającą niemiecki wkład w walkę z państwem islamskim. Dotyczyło to jednak tylko postawienia do dyspozycji samolotów-cystern; ograniczenia się do zadań rozpoznawczych i wywiadowczych na morzu oraz w powietrzu (samoloty Tornado), wsparcia dla ochrony działań na morzu, wzmocnienia sztabów operacyjnych. Ogółem zaangażowanych miało być 1200 żołnierzy i personelu (Deutscher Bundestag, 2015).

Niemieckie rozdarcie w kwestii militarnego angażowania się za granicą zauważyć można było podczas szczytu NATO w Warszawie 8–9 lipca 2016 r. Wypracowane przez Ministerstwo Obrony niemieckie cele opierały się na realizacji tzw. 2 D (*Deterrence and Dialogue*). Z jednej strony deklarowano wierność zobowiązaniom sojusznicznym i wzmocnianie południowej i południowo-wschodniej flanki NATO w związku zagrożeniami ze strony Rosji (*Deterrence*), ale z drugiej silnie akcentowano potrzebę dialogu z Moskwą i utrzymanie z nią kanałów komunikacji ze względu na jej rosnącą rolę w konflikcie syryjskim (*Dialogue*). W Warszawie Niemcy wsparli wszystkie opracowane już wcześniej ustalenia o charakterze militarnym. Zgodzili się m.in. objąć dowództwo nad wielonarodowym batalionem (Francuzi, Holendrzy i Belgowie) stacjonującym na Litwie, co miało podkreślić ich sojuszniczą wiarygodność. Obiecano pomoc przy modernizacji ukraińskich sił zbrojnych i szersze wsparcie dla działań przeciwko państwu islamskiemu (Szubart, 2016).

Biała księga z 2016 r.

Niemieckie wątpliwości, zastrzeżenia, sposób postrzegania własnego bezpieczeństwa i partnerów oraz plany na przyszłość miała rozwiązać i kompleksowo przedstawić nowa biała księga, która oficjalnie została zaprezentowana 13 lipca 2016 r. Prace nad nią trwały półtora roku. W przygotowaniu Księgi zasadniczą rolę odegrał resort obrony przy współpracy z Urzędem Spraw Zagranicznych, a w ostatniej fazie z Urzędem Kancelerskim. W tym czasie odbywały się konsultacje międzyresortowe, eksperckie i społeczne. Ponad 1 800 uczestników różnych warsztatów w kraju i za granicą dyskutować mogło na temat najróżniejszych aspektów niemieckiej polityki bezpieczeństwa, a obywatele włączyć się mogli do dyskusji, m.in. za pośrednictwem platformy internetowej. Nie została jednak poddana pod dyskusję na forum Bundestagu, co wywołało krytykę ze strony parlamentarnej opozycji: Zielonych i Lewicy. Biała księga, podobnie jak wcześniejsza z 2006 r., składała się z dwóch części: pierwsza część poświęcona została

zagadnieniom polityki bezpieczeństwa, natomiast druga dotyczyła konsekwencji, jakie z niej wynikają dla Bundeswehry (Bundesministerium der Verteidigung, 2016).

W pierwszej części, składającej z dwóch podrozdziałów: *Polityka bezpieczeństwa i Priorytety strategiczne Niemiec* ukazano listę najważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowego Niemiec oraz ich sojuszników, a także rolę głównych organizacji międzynarodowych: NATO, UE, OBWE i ONZ. Interesy Niemiec w dziedzinie polityki bezpieczeństwa sprowadzać się miały do ochrony obywateli oraz suwerenności i integralności terytorialnej kraju, ochrony integralności terytorialnej, suwerenności oraz obywateli sojuszników, zachowanie opartego na określonych zasadach międzynarodowego ładu na podstawie prawa międzynarodowego, dobrobytu obywateli dzięki prosperującej gospodarce oraz wolnemu i nieograniczonemu handlowi światowemu, wspieranie odpowiedzialnego traktowania ograniczonych zasobów i dóbr na świecie, pogłębienia integracji europejskiej i umocnienie partnerstwa transatlantyckiego. Przechodząc do zagrożeń, na pierwszym miejscu wymieniono działania Rosji łamiącej zasadę suwerenności i poszanowania granic, co odnosiło się bezpośrednio do aneksji Krymu i konfliktu we wschodniej Ukrainie. Napiętnowano Moskwę, jako podmiot stosunków międzynarodowych, który przy użyciu siły lub groźby jej wykorzystania próbuje zmienić dotychczasową architekturę bezpieczeństwa. Zapewniano, że celem długoterminowym NATO wobec Rosji jest strategiczne partnerstwo. Tymczasem postępowanie Rosji wymaga jednak prowadzenia polityki podwójnego podejścia „opartego na wiarygodnym odstraszeniu i na zdolnościach obronnych oraz gotowości do dialogu”. W związku z tym podkreślono trwałość wspólnoty euroatlantyckiej oraz zobowiązań sojuszniczych w ramach art. 4 i art. 5 traktatu waszyngtońskiego. Zwrócono uwagę na zagrożenia konfliktami hybrydowymi i zadeklarowano, że Niemcy wprawdzie popierają nieprolifercję broni atomowej, jednak pozostanie ona jednym z najważniejszych elementów doktryny militarnej mocarstw nuklearnych. Sojusz Atlantycki, w tym Niemcy, muszą być zdolne do jej wykorzystania w ramach szerokiego wachlarza środków odstraszenia przeciwko potencjalnemu agresorowi. Zdecydowano się zatem odwołać do polityki nuklearnej NATO (*Nuclear Sharing*) umożliwiającej niektórym państwom członkowskim korzystanie z taktycznego arsenału nuklearnego USA. Nie zapomniano o innych zagrożeniach związanych z naruszeniem cyberbezpieczeństwa, nielegalnymi migracjami, proliferacją broni masowego rażenia, nielegalnym obrotem broni konwencjonalnej, bezpieczeństwem energetycznym, państwami upadłymi oraz zagrożeniami dla zdrowia i życia (epidemie oraz pandemie).

W części drugiej, dotyczącej przyszłości Bundeswehry, przedstawiono plany rozwoju niemieckich sił zbrojnych na najbliższą dekadę. Przede wszystkim zadeklarowano podniesienie efektywności działań Bundeswehry, co zamierzano osiągnąć przez stopniowy wzrost wydatków na zbrojenia i utrzymanie armii, by zgodnie z ustaleniami w Newport osiągnąć pułap 2% PKB. Bundeswehra zamierzała aktywniej uczestniczyć

w misjach pokojowych ONZ i przejmować kierowanie nimi. Wyrażając przekonanie, że traktat z Lizbony w wymiarze wojskowym wykazuje znaczne niedociągnięcia, zadeklarowano działania na rzecz wzmocnienia WPBiO w tym obszarze, którego trzonem będzie niemiecko-francuska inicjatywa utworzenia Wspólnej Europejskiej Unii Bezpieczeństwa i Obrony. W białej księdze przewidziano ponadto powołanie europejskiej kwatery głównej, europejskiego szpitala polowego oraz – co wzbudziło medialną sensację – umożliwienie służby w niemieckim wojsku ochotnikom z innych krajów UE. Obiecano poszerzenie francusko-niemieckiej współpracy o kooperację z Polską w ramach Trójkąta Weimarskiego i państwami, które tradycyjnie wojskowo współpracują z Niemcami, np. Holandią. Armia niemiecka miała być wyposażona w nowoczesny sprzęt, stąd wielką wagę przywiązywano do wspierania prowadzonych obecnie prac badawczych w ramach ogólnoeuropejskich konsorcjów zbrojeniowych, m.in. Airbus Group, MEADS i w Europejskiej Agencji Obrony (Bundesministerium der Verteidigung, 2016; Cziomer, 2017; Miszczak, 2017).

Działalność Ursuli von der Leyen na stanowisku ministra obrony spotykała się licznymi głosami krytyki. Zarzucano jej brak jakiegokolwiek doświadczenia i wiedzy na temat skomplikowanych i specyficznych zasad funkcjonowania sił zbrojnych. Z dawnych ministerstw, którymi kierowała (ds. rodziny, osób starszych, kobiet i młodzieży; pracy i spraw społecznych), wyniosła nawyki i przekonanie o celowości pełnienia przez Bundeswehre „misji społecznej”, co miało sprowadzać się m.in. do budowy żłobków i przedszkoli dla kadry wojskowej. Nie radziła sobie z aferami związanymi z mobbingiem, nadużyciami seksualnymi i przypadkami prawnicowego ekstremizmu wśród oficerów (Trixa, 2014; Eichinger i Hellemann, 2017). W lutym 2018 r. doszło do poważnego napięcia w relacjach pomiędzy nią i Hansem-Peterem Bartelsem (SPD), pełnomocnikiem Bundestagu do spraw sił zbrojnych. Z przedstawionego przez niego raportu wynikało, że Ministerstwo Obrony dopuściło się poważnych zaniedbań w dziedzinie obronności. Bartels wskazał, że nieobsadzonych pozostawało 21 tys. stanowisk oficerskich i podoficerskich, co stanowiło ponad 10% personelu całej Bundeswehry. Nadających się do użytku śmigłowców, samolotów, okrętów czy czołgów było za mało i te, które są w pełni sprawne, są przeciążane, bo muszą być intensywniej eksploatowane w celu pokrycia braków. Ogólnie gotowość bojowa niektórych systemów broni „drastycznie się pogorszyła” przez brak części zamiennych i zwiększone użytkowanie podczas częściej organizowanych obecnie manewrów. Żaden z sześciu okrętów podwodnych Bundeswehry miałby nie być zdolny do prowadzenia działań bojowych. Częste były przypadki, gdy żaden z nowych samolotów transportowych A400M nie był dostępny dla wojska, przez co między innymi powstawały opóźnienia w przerzucaniu żołnierzy. Wielu pilotów różnego rodzaju samolotów, w tym myśliwców Eurofighter i Tornado, oraz wszystkich najważniejszych typów śmigłowców nie miało ukończonych szkoleń, bo było zbyt mało dostępnych maszyn do wylatania koniecznych godzin. Niemiecka marynarka wojenna dysponowała zaledwie dziewięcioma fregatami oraz

korwetami zamiast deklarowanymi piętnastoma i były one częściej kierowane na prace konserwacyjne z uwagi na ich starzenie się. Według relacji samego Ministerstwa wskaźnik zużycia czołgów i innego rodzaju broni niemal podwoił się w ostatnim roku z powodu częstych manewrów, rosnących z czasem wymagań konserwacyjnych i zapotrzebowania na części zamienne, których nie posiadano z powodu braku zakupów (Der Tagesspiegel, 2018; Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2018).

Stanowisko to spotkało się z ostrą ripostą generalnego inspektora Bundeswehry generała Volkera Wiedera, który zaręczał, że wojsko sprostą sojuszniczym zobowiązaniom i ma plan sukcesywnego zwiększania rocznych wydatków na siły zbrojne. Generalnie w opinii BMVg Bundeswehra była wyposażona wystarczająco dobrze, by wykonywać stawiane przed nią zadania w kraju i za granicą (wówczas w piętnastu misjach). Wsparły go minister von der Leyen, która wskazała na pozytywne „trendy”, zwłaszcza w dziedzinie zwiększenia wydatków wojskowych państwa, oraz szefowa rządu. Przed spotkaniem 14 maja 2018 r. z kierownictwem resortu obrony, generałami i admirałami Bundeswehry w Berlinie, kanclerz Merkel w telewizyjnym przesłaniu do żołnierzy obiecała kontynuację procesu stopniowego (*Schritt für Schritt*), wdrażania reform i zwiększania nakładów na siły zbrojne (Wiegold, 2018).

PESCO i Kompas Strategiczny

Konflikt w Ukrainie, wojna domowa w Syrii, zamachy terrorystów islamskich we Francji i Belgii i pierwsze miesiące urzędowania krytycznego wobec NATO i UE nowego prezydenta USA Donalda Trumpa skłoniły Niemcy i Francję do podjęcia inicjatywy w celu wzmocnienia europejskiego bezpieczeństwa i obronności. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom, Komisja Europejska 7 czerwca 2017 r. uruchomiła uzgodniony przez Radę Europejską w grudniu 2016 r. Europejski Fundusz Obronny. Miał on współfinansować rozwój technologii i zdolności wojskowych w Unii, koordynować, uzupełniać i zwiększać krajowe inwestycje w badania w dziedzinie obrony, rozwój prototypów i zakupu sprzętu wojskowego i technologii. Koszty programu umocowanego w unijnym budżecie na lata 2021–2027 wynieść miały 7 mld euro (Bundesministerium der Verteidigung 2021a; Terlikowski, 2017).

Na unijnym szczycie 22 czerwca 2017 r. zdecydowano, że grupa chętnych państw może zbudować rdzeń obronny Unii. Rada podjęła decyzję umożliwiającą uruchomienie „mechanizmu stałej współpracy strukturalnej” (PESCO), ustanowionego przepisami traktatu lizbońskiego dla pogłębienia integracji obronnej przez grupę państw UE. 13 listopada 2017 r. ministrowie 23 państw członkowskich podpisali wspólną notyfikację w sprawie stałej współpracy strukturalnej, a 11 grudnia 2017 r., Rada do Spraw Zagranicznych przyjęła formalną decyzję w tej sprawie. Był to z pewnością przełom, bo do tego czasu w UE brakowało woli politycznej do wdrożenia takiego mechanizmu. Przyczyną był głównie kryzys finansowy strefy euro, który zmusił rządy do głębokich

cięć w budżetach obronnych i dodatkowo zwiększył społeczny opór wobec zacieśniania współpracy obronnej w UE. W reakcji na brexit, rosnące podziały w Unii i wzrastające napięcia w relacjach transatlantyckich, Niemcy, Francja, Włochy i Hiszpania przy wsparciu unijnych instytucji zaczęły w 2016 r. forsować pomysł uruchomienia PESCO. W przygotowaniu tej inicjatywy dużą rolę odegrał Wydział Europejski BMDVg kierowany przez płk. Helmuta Frieztzsche.

Państwa sygnatariusze zadeklarowały gotowość m.in. do zwiększania budżetu na zakupy uzbrojenia, harmonizacji planowania obronnego i pogłębiania praktycznej współpracy wojskowej, czyli budowy wspólnych jednostek wojskowych, uruchamiania wielonarodowych programów zbrojeniowych, wzmacniania interoperacyjności istniejących sił, większej współpracy w logistyce, szkoleniu itp. Programy realizowane w PESCO są uprzywilejowane w dostępie do środków Europejskiego Funduszu Obronnego. Zgodnie z postulatem Niemiec, aby uniknąć wrażenia kolejnych podziałów w UE, Rada zdecydowała, że PESCO ma być „inkluzyjne i ambitne”: angażować we współpracę wiele państw, a jednocześnie przynosić wymierne rezultaty (Die Bundesregierung, 2017; Parlament Europejski, 2017).

Sprawujące przewodnictwo w Radzie UE w drugiej połowie 2020 r. Niemcy dążyły do przejęcia inicjatywy w sprawach unijnego bezpieczeństwa i obrony, aby przeciwdziałać dążeniom Paryża do rozwijania współpracy wojskowej poza UE – w ramach Europejskiej Inicjatywy Interwencyjnej oraz koalicji chętnych pod francuskim dowództwem. Przy wsparciu krajowych służb wywiadu cywilnego i wojskowego państw unijnych komórka Jednolita Zdolność Analiz Wywiadowczych (*Single Intelligence Analysis Capacity*) Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych (ESDZ) przedstawiła wszechstronną analizę politycznych, gospodarczych i wojskowych, a także złożonych hybrydowych zagrożeń dla UE. Przy pełnym zaangażowaniu BMVg rozpoczęto w UE prace nad tzw. Kompasem Strategicznym określającym zasady reagowania państw członkowskich w obliczu sytuacji kryzysowych i budowę zdolności bojowych UE w perspektywie 5–10 lat. W opinii Ministerstwa przyjęte rozwiązania miały być „konkretne” i UE musi jednoznacznie zadeklarować, co powinna zrobić w zakresie zarządzania kryzysowego, szkolenia partnerów oraz ochrony Unii i jej obywateli, a z czego zrezygnować (Bundesministerium der Verteidigung 2021c).

Niemcom podkreślającym dotychczasowe problemy z tworzeniem Grup Bojowych UE i ich zdolnością bojową zależało, aby w Kompasie Strategicznym znalazła się propozycja utworzenia do 2025 r. pięciotysięcznych wspólnych sił zbrojnych, które miałyby podejmować interwencję w przypadku różnego rodzaju kryzysów, bez konieczności szukania poparcia USA (Frank, 2021).

Przyjęty plan działań zakładał etap pierwszy (01.2021–10.2021) – strategiczny dialog pomiędzy państwami członkowskimi na temat konkretnych celów do osiągnięcia w polityce bezpieczeństwa i obrony UE. Podczas drugiej fazy (od listopada 2021) koordynowanej przez ESDZ nastąpiło pisemne sformułowanie i selekcja celów (draft)

oraz ich zaakceptowanie przez państwa członkowskie. Ostateczne przyjęcie Kompas Strategicznego miało odbyć się podczas prezydentury francuskiej w pierwszej połowie 2022 r. (Gotkowska, 2021; Terlikowski, 2021).

Brutalna agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. przewartościowała sposób postrzegania przez Niemcy europejskiego bezpieczeństwa zasadzającego się dotąd również na uwzględnianiu strategicznej współpracy z FR w celu zagwarantowania stabilności kontynentu europejskiego. W deklaracji rządu kanclerza Olafa Scholza z 27 lutego 2022 r. w Bundestagu padły słowa o „punkcie zwrotnym” w historii Niemiec, dostawach broni dla Ukrainy i programie modernizacji Bundeswehry. Z budżetu państwa na rok 2022 zdecydowano się wyodrębnić jednorazowo kwotę 100 mld euro na inwestycje w siłach zbrojnych i wyposażenie ich w nowoczesną broń. Zobowiązano się do zwiększenia wydatków na obronę postulowanego przez NATO 2 % PKB rocznie. Zgodnie z informacją minister Lambrecht, na Litwie zwiększono niemiecki kontyngent działający w ramach NATO, przedłużono i rozszerzono misję Air Policing w Rumunii, zapowiedziano udział niemiecki w budowie jednostki NATO w Słowenii, zwiększenie aktywności niemieckiej floty na Bałtyku i Morzu Śródziemnym oraz dostarczenie rakiet przeciwlotniczych sojusznikom z Europy Wschodniej. Udział niemiecki w pakiecie pomocowym UE dla Ukrainy w wysokości 500 mln euro wynosić miał 26% (Bundesministerium der Verteidigung, 2022).

Podsumowanie

Wpływ niemieckiego Ministerstwa Obrony na politykę bezpieczeństwa państwa w pierwszych 15 latach obecnego stulecia był systematycznie blokowany i redukowany przez ugrupowania parlamentarne z kręgów partii Die Linke, Partii Zielonych i lewej części SPD. Resort obrony i polityka bezpieczeństwa Niemiec w XXI wieku stały się zakładnikiem zarówno kraju, jak również społeczeństwa niemieckiego wychowywanego latami w duchu „Zivilgesellschaft” i „kultury wstrzemięźliwości”. Ograniczenie wydatków budżetowych na siły zbrojne doprowadziło do zmniejszenia potencjału sił zbrojnych RFN i pod znakiem zapytania postawiło jej wiarygodność w oczach sojuszników z NATO i UE. Ze względu na rozwój sytuacji międzynarodowej i wzrastające napięcia oraz działając pod presją sojuszniczej Francji, rząd Merkel zdecydował się na znaczące wydatki na zbrojenia i modernizację armii, co zawsze było postulatem BMDVg, wyrażanym w obu białych księgach. Trudno powiedzieć, jak będzie to realizować koalicyjny gabinet SPD, Zielonych i FDP z Olafem Scholzem jako kanclerzem, ale i nowym ministrem obrony – Christine Lambrecht, prawniczką i była minister ds. rodziny, osób starszych, kobiet i młodzieży, która nigdy nie miała do czynienia z siłami zbrojnymi. Umowa koalicyjna pomiędzy trzema partiami opublikowana 24 listopada 2021 r. zawierała zobowiązanie do lepszego wyposażenia sił zbrojnych (materiałowego,

finansowego i kadrowego) stosownie do strategicznych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa. Wskazano, że konieczność wzmocnienia efektywności wymagać będzie krytycznego przeglądu istniejących zasobów. Podkreślono jednakże dwukrotnie, że wszystkim tym działaniom towarzyszyć będzie wnikliwy nadzór parlamentu (Mehr Fortschritt, 2021). Po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. doszło do przyspieszenia rozmów w sprawie olbrzymiego zwiększenia nakładów na funkcjonowanie Bundeswehry, zacieśnienia współpracy niemieckiej z sojusznikami z NATO i przyspieszenia działań na rzecz utworzenia w ramach PESCO europejskich sił szybkiego reagowania.

BIBLIOGRAFIA

1. Bericht der Strukturkommission der Bundeswehr. (2010). *Vom Einsatz her denken. Konzentration, Flexibilität, Effizienz*. <https://doczz.net/doc/5789745/bericht-der-strukturkommission-der-bundeswehr-vom-oktober>
2. Bundesministerium der Verteidigung. (2006). *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und Zukunft der Bundeswehr*.
3. Bundesministerium der Verteidigung. (2011). *Verteidigungspolitische Richtlinien. Nationale Interessen wahren – Internationale Verantwortung übernehmen – Sicherheit gemeinsam gestalten*. <https://www.bmvg.de/resource/blob/13568/28163bcaed9f30b27f7e3756d812c280/g-03-download-die-verteidigungspolitische-richtlinien-2011-data.pdf>
4. Bundesministerium der Verteidigung. (2016). *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und Zukunft der Bundeswehr*.
5. Bundesministerium der Verteidigung. (2017). *PESCO Permanent Structured Cooperation: Mit Struktur ans Ziel*. <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/pesco-mit-struktur-ans-ziel-11090>
6. Bundesministerium der Verteidigung. (2018a). *Abteilungen und Dienststellen*. <https://www.bmvg.de/de/ministerium/organisation>
7. Bundesministerium der Verteidigung. (2018b). *Generalinspekteur der Bundeswehr*. <https://www.bmvg.de/de/ministerium/der-generalinspekteur-der-bundeswehr>
8. Bundesministerium der Verteidigung. (2021a). *Der Europäische Verteidigungsfonds*. <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/der-europaeische-verteidigungsfonds-5095210>
9. Bundesministerium der Verteidigung. (2021b). *Geschichte des Verteidigungsministeriums*. <https://www.bmvg.de/de/ministerium/geschichte-des-verteidigungsministeriums>
10. Bundesministerium der Verteidigung. (2021c). *Strategischer Kompass: Entwicklung strategischer Grundlagen*. <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/strategischer-kompass-entwicklung-strategischer-grundlagen-278176>
11. Bundesministerium der Verteidigung. (2021d). *Verteidigungshaushalt*. <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigungshaushalt>
12. Bundesministerium der Verteidigung. (2022). *Rat für Auswärtige Angelegenheiten: Ministerin erörtert auf EU-Ebene die Lage*. <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/ministerin-beim-rat-fuer-auswaertige-angelegenheiten-der-eu-5377490>
13. Bundesverfassungsgericht. (1994). Pressemitteilung Nr. 29/1994 vom 12. Juli 1994. <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/1994/bvg94-029.html>
14. Cziomer, E. (2017). Znaczenie Białej Księgi 2016 dla oceny nowych wyzwań w polityce bezpieczeństwa Niemiec. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 1, 37–52.

15. Der Tagesspiegel. (2018, 20.02). *Wehrbeauftragter zeichnet düsteres Bild der Bundeswehr*. <https://www.tagesspiegel.de/politik/spd-politiker-hans-peter-bartels-wehrbeauftragter-zeichnet-duesteres-bild-der-bundeswehr/20982352.html>
16. Deutscher Bundestag. (2015). *Bundestag billigt Einsatz der Bundeswehr gegen IS*. <https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2015/kw49-de-bundeswehreinsatz-isis-freitag-397884>
17. Deutscher Bundestag. (2005). *Gesetz über die parlamentarische Beteiligung bei der Entscheidung über den Einsatz bewaffneter Streitkräfte im Ausland*. https://www.bundestag.de/resourcer/blob/195096/324b17baf5ce50c3149b3c2e7a51c879/parlbet_gesetz-data.pdf
18. Die Bundesregierung. (2017). *Gemeinsam stärker durch PESCO*. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/europa-im-dialog/gemeinsam-staerker-durch-pesco--269336>
19. Die Bundesregierung. (2022). Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022. Bundesregierung. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356>
20. Die Zeit. (2010, 24.10). *Strukturkommission hält Verteidigungsministerium für ineffizient*. https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2010-10/bundeswehr-struktur-kommission?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
21. Eichinger, R., Hellemann, A. (2017, 17.06). *Müssen Sie etwas zurücknehmen, Frau von der Leyen?* <https://www.bild.de/politik/inland/ursula-von-der-leyen/wehrt-sich-52227432.bild.html>
22. Frank, D. (2021, 12.05). *Strategischer Kompass der EU*. <https://www.behoerden-spiegel.de/2021/05/12/strategischer-kompass-der-eu/>
23. Frankfurter Allgemeine Zeitung. (2018, 20.02). *Wehrbeauftragter: Lücken bei Bundeswehr noch größer geworden*. <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/hans-peter-bartels-luecken-bei-bundeswehr-noch-groesser-geworden-15458844.html>
24. Gatszold, A. (2018). *Koncepcja bezpieczeństwa Niemiec*. W: R. Zięba (red.). *Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku* (167–169). Poltext.
25. Glatz, R.L., Hansen, W., Kaim, M., Vorrath, J. (2018). *Die Auslandseinsätze der Bundeswehr im Wandel*. *SWP-Studie*, 7. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2018S07_kim_EtAl.pdf
26. Gotkowska, J. (2021). *Polityka bezpieczeństwa UE: w poszukiwaniu kompasu*. *Komentarze OSW*. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-09-17/polityka-bezpieczenstwa-ue-w-poszukiwaniu-kompasu>
27. Koszel, B. (2017). „Kultura wstrzemięźliwości” czy aktywne współdziałanie? Dylematy polityki bezpieczeństwa Niemiec w XXI wieku. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 1, 17–35.
28. Koszel, B. (2021). Germany's Security Policy versus NATO's and the EU's Security and Defence Policy in the Twenty-First Century. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 1, 73–92.
29. Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der SPD/ Bündnis 90/ Die Grünen und FDP. (2021). https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf
30. Miszczak, K. (2017). *Niemcy w polityce globalnej (biała księga)*. *Rocznik Polsko-Niemiecki*, 25(1), 11–18. <https://doi.org/10.35757/RPN.2017.25.01>

31. Parlament Europejski. (2017). *Państwa Unii Europejskiej zacieśniają współpracę obronną (infografika)*. <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/security/20171208STO89939/panstwa-unii-europejskiej-zaciesniaja-wspolprace-obronna-infografika>
32. Przybył, A. (2010). Reforma Bundeswehry w kontekście mentalnej remilitaryzacji Republiki Federalnej Niemiec. *Biuletyn Niemiecki*, 11, 5. <https://fwpn.org.pl/assets/biuletyny/BN11.pdf>
33. Solak, J. (1999). *Rola RFN w NATO w latach 1979–1994*. Bellona.
34. Statista. (2015). *Sollte Deutschland mehr Geld für Verteidigung ausgeben oder nicht?* <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/410644/umfrage/umfrage-zur-erhoehung-der-ausgaben-fuer-die-bundeswehr-nach-parteiangehaengerschaft>
35. Szubart, K. (2016). Szczyt NATO w Warszawie – konsekwencje dla Niemiec. *Biuletyn Instytutu Zachodniego*, 260. <https://iz.poznan.pl/plik,pobierz,1608,8c2631eca94f98ed6819a0257133f84a/260NATOszczytkonsekwencje-Niemcy.pdf>
36. Terlikowski, M. (2017). PESCO: Unia Europejska zacieśnia współpracę obronną. *Komentarz PISM*, 31. https://www.pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM_PESCO_Unia_Europejska_zacie_nia_wsp__prac__obronn__
37. Terlikowski, M. (2021). Szukając kierunku: Kompas Strategiczny UE. *PISM Policy Paper*, 195. https://pism.pl/publikacje/Szukajac_kierunku_Kompas_Strategiczny_UE
38. Trixa, M. (2014, 26.05). *Die Mutter der Nation sonnt sich im Glanz der ersten Bundeswehr-Kinderkrippe*. https://www.focus.de/politik/deutschland/eroeffnung-der-ersten-bundeswehr-kita-ursula-von-der-leyen-wetterfee-mit-perfektem-zeitpunktgefuehl_id_3838299.html
39. Wiegold, T. (2018, 12.05). *Merkel betont Bedeutung von Bundeswehr-Auslandseinsätzen für deutsche Sicherheit*. <https://augengeradeaus.net/2018/05/merkel-betont-bedeutung-von-bundeswehr-auslandseinsatzen-fuer-deutsche-sicherheit/>